

## Ősi cigány mesterségek és foglalkozások\*

(*Le romenge butya*)

\* (Ez a szövegváltozat nem teljes mértékben azonos a fenti címmel nyomtatásban megjelent művel. Különösen hiányzik a sok értékes ábra és illusztráció - a szerk..)

### I. BEVEZETÉS

A cigányok Indiában, őshazájukban vándorzenéléssel és kézműiparral foglalkoztak.

A vándorzenélést az a tény támasztja alá, hogy a perzsa király 10000 lurit (cigányt) kért az indiai Shankal királytól a nép mulattatására. Ezek a cigányok nem mentek vissza Indiába, hanem továbbvándoroltak Európa felé.

A XIII. században egyes zenész cigányokat úgy emlegetnek, mint tatár kémeket.

Beatrix királynénak 1489-ben Csepel szigetén cigányok muzsikáltak.

II. Lajos király lóversenyeinek szünetében, 1525-ben ugyancsak cigányok muzsikáltak. Az anatóliai (török) seregben is cigányokat alkalmaztak zenészeknek.

II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem táborában is muzsikáltak cigányok. Czinka (cigány) Panna apjának bandája buzdította, lelkesítette a fejedelem seregét. A Rákóczi-induló alapdallamát is tőlük származtatják. Rákóczi seregeiben található cigány katonák, kik kovácsokként, zenészekként is dolgoznak. Ők patkolják, ők gyógyítják a lovakat, s fegyvert kovácsolnak, hadiszereket gyártanak, puskaművesek. A cigánykovácsok egyúttal zenészek is voltak. Czinka Panna férje bőgős és kovács is volt. Egy-egy felkelő seregnél általában huszonnégy zenészt alkalmaztak. Ezek a zenekarok felerészben fúvós, felerészben vonós hangszerekkel dolgoztak. Természetesen néhány tárogató is volt.

Lévai György nevű cigány kovács 1804-ben engedélyt kér a szolgabírótól, hogy muzsikálhasson.

1810-ben a kecskeméti piacon a cigányok a Rákóczi-nótát játszották. A lakosság úgy tűzbe jött, hogy az ott állomásozó osztrák vasasezredet kiverte a városból.

1848-ban Görgey az ütközetek után rendezett tiszti mulatságot cigányzene mellett. Minden csapatparancsnok saját zenekart szervezett.

A fémműves mesterség is ősi foglalkozás a cigányoknál, s Európában tovább folytatták ezt a mesterséget.

II. Ulászló menlevelet ad Tamás cigány vajdának, mert hadiszereket gyártanak.

Mátyás király 1476-ban kelt levelében megparancsolja, hogy a szebeni cigányokat ne háborgassák, mert neki fegyvert gyártanak.

A brassói fegyvertárakban 1505-1525-ben cigányok kovácsolnak fegyvert.

A cigánykovácsok lópatkolók, hadiszekérgyártók, fegyverkovácsok, puskaművesek, majd a későbbiek folyamán szegkovácsok, fűrészek, rézművesek, lakatosok, kolompárok, üstfoltozók, edényfoltozók, késesek, rostások, stb. lettek.

A cigány foglalkozások vándorfoglalkozások. A hagyományos vándorfoglalkozások Magyarországon is és Nyugat-Európában is átalakulóban vannak. Ezek a mesterségek - kovácsok, arany-rézművesek, fémmegmunkálók, fafaragók -

nem adnak megfelelő megélhetést. Ezért előtérbe lépett a kereskedelem. Nyugat-Európában szőnyegekkel, régiségekkel kereskednek, bútorokat faragnak. Zenész, festő, grafikus, hangszerkészítő foglalkozású is található köztük.

A cigányok kovács és ércművesmesterségét Betaillard elemezte, s a cigányoknak tulajdonítja a bronz Európába való behozatalát.

Harf 1496-ban görögországi feljegyzéseiben ír a cigányok foglalkozásáról, hogy kovácsok. Thurzó Gábor is ércműves cigányokat említ 1616-ban kelt menlevelében.

A cigányok között katonákat is lehetett találni. Lippai Balázs volt Bocskai hadvezére, 1604-ben halt meg. Thököly ezredese Horváth Ferenc volt, 1690-ben halt meg.

### I.1. A cigányok indiai élete

Azt a tényt, hogy a cigányok már Indiában is vándorzenéléssel és kézműiparral is foglalkoztak, alátámasztja a cigány nyelv is, melyben a kézműiparra vonatkozó szavak ma is megtalálhatók.

#### Néhány szó

sastri =vas	tino=bádog
somnakaj= arany	kudalo=ásó
kasht=fa	akhor=dió
kanglyi=fésű	aspin=acél
angar=szén	rup=ezüst
phal=faeke	anglustyi= gyűrű

#### Állatok ismerete

balo=disznó	grast=ló
zhukel=kutya	khuro=csikó
sap= kígyó	bakro=birka
guruvnyi=tehén	khanyi=tyúk
masho=hal	shoshoj=nyúl

**Megjegyzés:** A cigány nyelvben az indiai eredetű szavak száma meghaladja a 600-at, természetesen nem mindegyik nyelvjárás őrizte meg egyformán.

#### A cigány nyelv hangjai és kiejtésük:

Az eltérő magánhangzók kiejtése:

**a** magyar és és á közötti hang ( mint a palóc a)

e lehet zártabb és nyíltabb is

( **i o u** hasonló mint a magyarban )

Magyar eredetű szavakban előfordul **ü** és **ö** is, melyeket korábban a cigány nyelv i-vel, illetve e-vel helyettesített.

A mássalhangzók kiejtése:

A magyarral megegyező kiejtésűek:

**b c d f g h j k l m n ny p r t ty v z** betűk.

A magyarral megegyező kiejtésűek - más írásjelekkel - a következők:

**ch** = cs

**sh** = s

**zh** = zs

**dy** = gy

**s** = sz

**dzh** = dzs

A magyarban elő nem forduló hangok:

1. **x** erős: h, torokhang, a magyar *doh* szóban van hasonló.

2. **kh ph th**: hehezett hangok, mint a *fákhoz kaphat, vethet* szavakban, de a szótaghatár eléjük kerül.

3. **ly**: nem azonos ejtésű az orosz lágy *l*-lel, ellenben ilyen a szlovák ( *l* ) a spanyol ( *ll* ) vagy az olasz ( *gli* ) lágy *l* hangja.

4. Az **sh** és **zh** hangoknak volt lágy párja is. A mai kiejtésben ez a különbség eltűnően van.

## I.2. Cigányok Európában

A cigányokat nyelv szerint osztályozhatjuk:

1. szír cigányok

2. örmény cigányok

3. európai cigányok

a/ kárpáti cigányok

b/ oláh cigányok

A *kárpáti cigányok* jelentősebb csoportjai az 1400-as évek elején érkeztek Magyarországra, Horvátországon keresztül. Ezért van nyelvünkben több szláv eredetű szó. Kocsival, lovakkal jöttek, zenélés és fémművesség volt a megélhetési forrásuk.

Az *oláh cigányok* az 1850-es évek végén érkeztek jelentős számban, román nyelvterület érintésével Magyarországra. Nyelvükben ezért található sok román eredetű szó. Ezek a cigányok, mivel hosszabb időt töltöttek együtt, nyelvüket, szokásaikat jobban megőrizhették, törzsi-nemzetségi szervezetük még ma is létezik.

Ezek a törzsek egy-egy foglalkozást is jelentettek, sajátos nyelvi dialektus mellett.

### Legfontosabb oláh-cigány törzsek és dialektusok:

### **1. Lovári**

Lókupecsek, dialektusaikat □lókupec nyelvjárásnak□ is szokták nevezni. Nevüket a lové (pénz) adta, eredeti kovácsmesterségüket cserélték fel a jövedelmezőbb lókereskedelemre. ( A lovár szó származhat az indiai loha=fém szóból, a lohári fémmunkást jelöl, loharel=fárad.)

### **2. Mashari**

Nevüket a masho (hal) adta, mivel halászok voltak. Később ők is lovakat tartottak, alkalmi munkából éltek. A lovakhoz kiválóan értettek, és értenek ma is.

### **3. Khelderasi**

Üstfoltozók, nyelvi dialektusukat szokták □üstfoltozó nyelvjárásnak□ nevezni. Nevüket az üst (kekava, khelder) adta. A foltozás mellett új üstöket is készítettek, de készítettek juhász kampót, fokost, csengőt illetve rostát, kést és köszörültek is.

### **4. Dirzari**

Nevüket a dirza (rongy) szótól kapták, rongyot gyűjtöttek, melyet azták eladtak. Kocsijaik is ronggyal voltak tele.

### **5. Kherari**

Nevüket a kher (ház) szótól kapták, mivel először építettek maguknak házat, emellett házalók is voltak. Házaikat maguk építették. Az alföldi házépítésekénél mint falverők, tapasztók, vályogvetők dolgoztak.

### **6. Churari**

Nevüket a churo (rosta) és a churi=shuri (kés) adta. Rostákat csináltak, késeket köszörültek. Lovaik nekik is voltak.

### **7. Colari**

Nevüket a colo (vászon, lepedő, szőnyeg) adta. Kereskedők voltak, ma is azok.

### **8. Bugari vagy dugari**

Nevüket a dugo (dög) szóból származik. Az elhullott állatokat lenyúzták, bőrüket kidolgozták és eladták.

### **9. Chandrari**

Nevüket a chandro (ékszer) szó alapján kapták, mivel ezüst, arany tárgyakat készítenek, illetve ezekkel kereskedtek.

### **10. Khasari**

Nevüket a khas (széna) adta. Szénát gyűjtöttek, eladták. Az építkezéseknél, mint vályogvetők, tapasztók (lipitori) foglalatostkottak.

### **11. Gurvari**

Nevüket a guruv (ökör, marha) szó révén kapták. Marhakereskedők voltak. Letelepelve nevüket megtartották, illetve új neveket is vettek fel, fodozova,

kolompári. Kolompokat készítettek, edényeket foltoztak, üstházakat, kályhákat, tepsiket, készítettek, bádogos munkát végeztek.

### **12. Ursari**

Nevük alapja az urso (medve), mivel medvetáncoltatók voltak. Mint mulattatók keresték kenyerüket.

### **13. Cerhari**

Nevük a cerha (sátor) szóból ered, mivel mindig úton voltak, sátoros kocsiival jártak. Másik nevük dromari (utazó). Lovakkal is foglalkoztak, de emellett fémművességgel is Nyelvi dialektusuk a lovárral egyezik.

### **14. Bodvari**

Nevüket a bódétól kapták, a kocsijaikon (echos = szekér) sátor, bódé volt.

### **15. Romano rom**

Rézműves cigányok voltak, másik nevük xarkomari (rezes).

### **16. Patrinari**

Nevüket a patrin (levél) szóból eredeztetik. A patrinárik hajlékai lombsátrak voltak. Ló náluk is volt, fémművességgel foglalkoztak.

\*

A leghagyományosabban élő törzsek, a nyelvet és a kultúrát leghívebben őrző oláh-cigányok: a mashar, a dirzar, a colar, a kherar. Ezek dialektusai is alig térnek el egymástól.

A gurvari, patrinari, bodvari, xarkomari cigányok nyelvi dealektusai igen közel állnak egymáshoz. Ezek az ún. nem chi-vel (csi) beszélő oláh-cigányok. A tagadószó mindig □na□, amíg a többiekénél igék esetében □chi□. Például: na pehnel, chi phenel (nem mond).

Az asszonyok jövedelmi forrása a kártyavetés, a jóslás, házaknál tevékenykedés (mosás, takarítás, stb.). A városokban a zsebelés, házalás kereskedés.

Habsburg József írja 1888-ban a cigányok foglalkozásairól, megélhetési módjairól. A kenyerüket az alábbi módon szerzik:

### **1. Közönség mulattatásával:**

zenész	= lavutari
énekes	= gilyari, filyarica
cirkuszos	= cirkusari
hegedűs	= lavutari
medvetáncoltató	= ursari
mutatványos (kőrhintás, céllövöldés)	= chauklyári

## **2. Kézműiparral:**

kovács, lakatos (klidykari),	kolompár,
késes-rostás (churari),	üstfoltozó (khelderashi),
tapasztó (lipitori, khasari),	vályogvető (lipitori),
lókupec (lovari),	halász (mashari),
kanalas (lingurari),	fafaragó,
házaló (kherari),	teknővájó (balajari),
sintér (bugari, dugari),	szövő (colari, khuari).

## **3. Jóslással, varázslással, kuruzslással:**

jósló (drabari, drabarica), varázsló (kortorari, vrazhitori).

## **4. Koldulással, lopással, zsebmetszéssel:**

kolduló	(mangakerari),
lopó	(le chor),
zsebes	(posotyari, posotyarica)

Aranymosó cigányokat Erdélyben lehet találni (aranyászok), nevük aranyozó (sornakajari). Az 1776-os (június 21.) királyi parancs engedélyezi számukra az aranymosást.

1853-ban Mecséri báró cseh-morvaországi helytartó írja, hogy a cseh-morvaországi cigányok úgy kérhetnek útlevelet, mint lókereskedők, vagy mint akik cirkuszosoknál segédként akarják keresni a kenyerüket.

A cigányok nem voltak földművelők, de volt kapcsolatuk Indiában a földműveléssel. Szavaik között található néhány erre utaló kifejezés. Pl.: bakro (birka), phuv (föld), kudalo (ásó).

Krassó-Szörény vármegyében volt földterület cigányok birtokában, többnyire legelő.

## **I.3. A cigányok Magyarországon**

A letelepedés után a gazdagabb lókereskedéssel, házalással foglalkoztak. Egy másik csoportnak a zenélés és a kovácsmesterség volt a fő megélhetési forrása.

A khelderások (üstfoltozók) a XX. század elején elhagyták Magyarországot, egy család kivételével. A kapitalizmus fejlődése a kézműipart kiszorította, s újabb cigány tömegek kerültek a létminimum alá. Így az alkalmi munkások, napszámosok, kéregetők száma egyre nőtt. A jóslás kártyavetés, lopás került előtérbe. Anyagilag azok a zenészek kerültek jobb sorba, akiknek állandó muzsikálási lehetőségeik voltak. Ki is alakult Magyarországon egy sehol másutt így nem található szórakoztató zenei stílus, amelyet egyes muzsikások művészi módon művelnek, generációkon át.

## II. A CIGÁNYOK FOGLALKOZÁSAI

### II.1. Kereskedelem

#### II.1.1 A lókereskedelem

Előbb cserekereskedelem alakult ki, majd a lovakhoz jobban értő cigányok, mint lófelvásárlók tevékenykedtek. Törzskönyvezett (remunkda) lovakat szállítottak a katonaság részére. Ez a mesterség hosszú ideig virágzott. A rátermettebbek, törekvőbbek a grófoknál, földesuraknál, lovászoknál dolgoztak. Ezekből alakultak ki a jó lószakértők. Ismerték a lovak betegségeit, a gyógymódokat. Lehetőségük volt több ló tartására, önállósulni tudtak, s ezáltal pénzesebbek, lóvésabbak lettek. Ebből ered a lovári (pénzes) elnevezés. Ezek a lókupec cigányok választékosabban beszéltek, mivel olyan környezetben éltek, ahol a jó megélhetés mellett szükség volt a választékosabb, többnyelvű, tiszta beszédre. Amikor a gazdagok (grófok, földesurak, nagygazdák) lovat akartak vásárolni, illetve eladni, mindig hívtak magukkal cigány szakértőt. Ilyen híres lószakértő volt az Alföldön Biszku, Káló, Poskula, Furós Józsi. A grófok, nagygazdák hozzájuk jártak lovat vásárolni (parádés kocsiba, hátszlónak).

A családok aztán örökölték ezt a mesterséget. A lovári-akhoz természetesen beházasodtak más törzsbeli cigányok. Átvették a szokásokat, hagyományokat, de emellett átvették a nyelvjárást is.

Vándorlásuk idején a korabeli krónikák írói szerint igen sok lóval, kocsival haladó cigánykaravánnal lehetett találkozni. Az utazók azt is leírták, hogy a lószerszámok díszesek voltak, ezüst és rézveretűek. A lovak részére télen még sátrat is emeltek. A letelepedés idején is nagy becsben tartották a lovakat, az istállók a lakóháznál gondozottabbak voltak. A lóitató vödör tiszta, külön helyen tartják, a lószerszámok fényesek, ha meghibásodik nagy gonddal javítják. Ez azt bizonyítja, hogy a lovak szeretet a cigányoknál régi keletű, s mind a mai napig élő hagyomány. □Ló nélkül nem cigány a cigány□ tartja a közmondás. Ha a lovat eladják, sokáig nem bírják ki ló nélkül: az is megesett, hogy az eladott lovakat a vásár végén többért visszavették. Ismerték és ma is ismerik a ló betegségeit, azok gyógyítását, de emellett ismerték a lóval kapcsolatos fondorlatokat is. Ha egy-egy ló megtetszett, messze utat is bejártak érte, még a lopástól sem riadtak vissza. Az urasági ménesekből loptak, meg a nagygazdáktól, ahol sok volt a ló.

A kárpáti és oláh cigányok Európa más országaiban még ma is vándorolnak, lovaik vannak, kereskednek, muzsikálnak, fémmunkát végeznek.

Kép 17. oldalon.

A szegényebb cigányok lovai a tél folyamán lesoványodtak az elégtelen takarmányozás miatt. Innen ered a mondás: sovány, mint a cigány lova. Tavasszal aztán ezek a lovak is felerősödtek.

**Megjegyzés :** A lóbetegségek gyógyítása, a lovakkal kapcsolatos babonák, szokások megtalálhatók *A cigányok hiedelemvilága* c. tanul-

mányban.

### *A ló részei:*

dumo	(hát)	pashavro	(borda)
kolyin	(szügy)	pulpa	(comb)
chang	(térd)	pori	(farok)
koch	(boka)	kopita	(pata)
ijja	(vékonya)	per	(has)
dand	(fog)	korrijakh	(halánték)
oblo	(gömbölyű)	bal=skoma	(sörény)
kama	(sörény)	grastuno mas	(löhús)
		zhamba	(béka)

### *Lótarozékok:*

salivara	(hajtósár, gyeplő)	zen, sheny	(nyereg)
ashvar	(kötőfék, kantár)	petalo	(patkó)
hámo	(hám)	zabla	(zabla)
zlag	(zablarika)	lupunza	(béklyó)
zenakari morchi	(nyeregbőr)	hasló	(szügyelő)
karfin	(patkószeg)		

*Istráng:* ami a lovon van, az a bőrből készül, ami a kocsi hámfájához csatlakozik, az lehet lánc, kötél, szíj is.

*Zabla:* lehet sima és lehet feszített. (A sima és feszített zablát a következő oldalon mutatjuk be.)

### *Lóval kapcsolatos szavak:*

xaxavel	(etet)	pijavel	(itat)
pravarel	(takarmányoz)	xulyel	(felszáll)
ishtallovo	(istálló)	prastavel	(vágat)
chambel	(rág)	shandel	(hány)
bechil	(botlik)	grast	(ló)
khuro	(csikó)	astarel	(befog)
bogó	(sovány ló)	remunda	
(törzskönyvezett ló)			
hirmitil	(nyerít)	pundró del	(rüg)
xasal	(köhög)	dindalel	(harap)
grasnyi	(kanca)	hirmisari	(csődör)

### *Lóeledelek:*

karvachi	(kukorica)	ropaj	(répa)
----------	------------	-------	--------



khas	(széna)	detelina	(lóhere)
dudum	(tök)	thuluj, lozi	(szár)
gugli ropaj	(cukorrépa)	gilchi	(burgonya)
mal	(mező)	char	(fű)

### **II. 1.2. Marhakereskedelem**

A gurvárok ökörhajcsárok voltak, Erdélyből hajtották a marhákat Bécs felé. A letelepedés után mint edényfoltozók, kolompárok, bádogosok dolgoztak. A XX. század elején még sátorban laktak. Hidegkovácsokként járták a Duna-Tisza közét.

### **II. 1.3. Egyéb kereskedelem**

Tollfelvásárlás

Használt ruhák vétele, eladása

Rongykereskedelem

Régiségek vétele, eladása (zsibárus)

Kerámia és egyéb iparcikkkel való kereskedés

Vaskereskedés

## **II. 2. ÁLLATTARTÁS**

A hagyományos lótartás mellett a tehén, bika, sertés, liba és egyéb háziállatok tartása is kezd kibontakozni.

## **II. 3. MULATTATÁS**

### **II. 3.1 Zenélés, éneklés**

A zenész cigányok magukat „úri” cigánynak tartják. Önmagukat *romának, kohánynak* nevezik. A cigány népzene ritkábban játsszák, inkább újabb keletű népies magyar műzenét, amit a nem cigány lakosság cigányzeneként ismer. Sőt, a világ számos részén a zeneileg műveletlen közönség a cigányzenét véli magyar népzeneének. Hangszereik a hegedű, cimbalom, klarinét, nagybőgő, brácsa.

Az oláh cigányok általában csak maguknak muzsikálnak, hangszereik a tambura, a citera, és ritmuskíséretnek kanalak, kanna buffogatása, illetve szájbőgőzés a divatos. Ők játsszák a valódi cigány népzeneét.

A cigány népzene nagyon is különbözik attól, amit a cigányzenészek a zenés szórakozóhelyeken játszanak.

**Megjegyzés:** A cigány népzene, népköltészet megtalálható

*A cigány népzene c. tanulmányban.*

### **II. 3.2. Körhinta, céllövölde**

A kárpáti cigányok egyik csoportja, az ún. szinto cigányok mint mutatványosok, körhintások, céllövöldések járók az országot. Előbb gyerekek hajtották a körhintát (bolondkocsi, lánchinta), később motor hajtotta a hintákat.

### ***II. 3.3 Cirkuszosok***

(cirkuszi mutatványosok)

A cirkuszoknál lóápolók, kötél-táncosok, mutatványosok. A nyugati országokban bűvészek is.

### ***II. 3.4 Medvetáncoltatók***

A medvetáncoltatók neve: ursari. Ma ez a foglalkozás Erdélyben, Romániában fordul elő.

### ***II. 3.5. Majomtáncoltatók***

## **II. 4. Kézműipar**

### ***II. 4.1 Fémműves cigányok***

A fémműves cigányokat négy csoportra lehet osztani:

1. Kovácsok (melegkovácsok)
2. Szegkovácsok (iszkapások)
3. Foltosók (hidegkovácsok)
4. Rézművesek (xarkomari)

#### ***II. 4.1.1 Kovácsok***

Ezek a cigányok patkolók (petalári), fűrókészítők (fredyelari), szegkészítők (karfinari), fegyverkovácsok (pushkari) voltak. Természetesen emellett más fémmunkát is végeztek.

Elkészített munkáik:

- szegfűró vagy cigányfűró
- nagy nyeles fűró (burdexa)
- gereblyefűró (gereglyako fredyelo)
- létrafokfűró (skarako fredyelo)
- széklábfűró (skaminesko fredyelo)
- kerékagyfűró (rotako fredyelo)
- háromágú fűró (trine kranzhengo fredyelo)
- gereblye (gereglya)
- edényfoltosó szeg (romano karfin)

borjúpalóka (libicka vagy bilincke)  
S-szeg láncba (bangó karfin)  
pipaszurkáló (lyuvavako surkalovo)  
karikagyűrű (anglustyi)  
fejesszeg (csheresko karfin)  
pernyehúzó lapát (lapata)  
szalmahúzó szigony (sigonyi)  
üvegtál drótozása  
kocsik részeinek vasalása, gémeskutak vasrészeinek elkészítése,  
abroncsolás, patkókészítés.

### ***Szerszámok***

Vándorlásuk alatt műhelyük még nem volt. Földbevált kohót, kecskebőrből készült fűjtatót használtak. A letelepedés után műhelyt építettek, több helyen ez a műhely az istálló egy része volt. A műhely felszerelése olyan volt, mint a nem cigányoké:

fűjtató (pishot), kohó (vignya)  
üllő (kovanca, dopo, kovardyi)  
nagykalapács (baro chokano)  
kiskalapács (cino chokano)  
nyeles vágúkalapács (shindo chokano)  
simító kalapács vagy tetzhammer (tecxammeri)  
hosszúnyelű folgó (klyashto)

Az üllő lehetett sínvasüllő vagy nagy kovácsüllő  
csípőfogó (klyashto)  
kétkézvonókés (kashteski shuri)  
lyukasztó alátét (felyi) lehetett csavar is  
vágó, véső (gleta, glevinija) reszelő (rin)

Néhány vasmunka rövid leírása:

### ***Patkókészítés***

Laposvas megacélozása, meghajlítása, a ló patájához illesztése.

Szegek helyének kilyukasztása.

A patkó végeinek kikovácsolása.

A patkó lehet sima (egy darabból áll), lehet csavaros, amikor a patkó végeire menetet vágnak és abba csavarják bele a kapaszkodó helyes vasakat. Télen gumibetéttel használható, a gumi a csúszást megakadályozza. Vigyázni kellett a ló patáinak helyes kialakítására, hogy a patkó pontosan kerüljön a lóra, majd a szegeléskor ne sértsék meg a „békáját” (zhamba).

A patkószeg helyét úgy alakították ki, hogy a patkószeg feje beilleszkedjen a patkóba.

A patkót melegen próbálják a lópatára, hogy a körmöt kissé megpörkölve a helyére illeszkedjen. Használt patkó kiigazítása a vastagabb részek lapításával, a vékonyabb részek tömörítésével történik.

### ***Patkolás***

A patkolás a cigányok ősi foglalkozásához tartozott. Ma már kevés közöttük a patkolókovács, aki nemcsak patkókat készített, javított, patkolta a lovat, hanem egyéb kovács munkákat is végzett, mint pl. kerékabroncsolás, hordóabroncsolás.

A patkó lehet: téli, nyári, griffes, gumis, közönséges és gyógypatkó. Ezeket a patkókat a ló patájának és az időjárásnak megfelelően készítik.

### ***A patkolás menete***

1. A ló lábát □ felkérlik □.
2. A régi patkót feszítik (ha van rajta).
3. A körömszedő fogóval, patagyaluval, patareszelővel a körmöt (patát) előkészítik (pata=kopita).
4. A használt patkó kijavítása.
5. A patkó felszegezése a patára. A meleg (forró) patkót beégetik a körömbe, vagyis felsütik a patára. A patkóban sarokcserét eszközölnek, vagy griffet hegesztenek rá.
6. A felszegeelt patkószegek lereszelése. Utánaigazítás.

*A patkósarok:* a patkó szárainak végébe menettel behajtható magasítás.

*A griff:* hajlatra hegesztett anyagvastagítás.

A patkósarok és a griff célja a talajon való jobb kapaszkodás.

### ***Új patkó készítése***

Laposvas hajlítása, formázása.

Alakítás a ló patájának megfelelően. Felsütés a patára. Griffelés, sarkalás, gumizás.

(A gumibetét a muraközi lovaknál szükséges, mert nagy terhet húznak.) A patkó felverése 6-7-8 patkószeggel történik (szeg=karfin).

A szegelésnél vigyázni kell, hogy a szeg ne az elevenbe menjen. A szegelés után a ló lábát a bakra teszik és kiigazítják reszeléssel a patát.

A patkolást nem tűrő lovakat kényszeríteni kell. Egyik ilyen kényszerítő eszköz a *pipa*, vagy ajakszorító. Ez egy kemény farúd, egyik végén lyukkal. Ebbe egy kis kötélhurkot tesznek. A ló orrlyukai (hunya) alatt egy kis pamacsot áthúznak rajta, és a nyél csavarásával megszorítják. A ló elzsibbad, és tűri a patkolást.

A ló lábát kötéllal rögzítik, a csánkon és a csüdön keresztül többször X formában tekerik a kötelet. (*Csánk* cigány eredetű szó, jelentése: térd.) A lovat patkolás előtt jól kifárasztják, kitarító hosszú futással. Ennek a módszernek a neve: lundzsolás (lundzhi cigányul: hosszú).

## ***Patkolás kalodában***

### ***1. Palánkkaloda.***

Deszkafal, oszlopokhoz erősítve, a falban lyukak a köteleknek. Egy méterre helyezték el a műhely falától.

### ***2. Oszlopos kaloda.***

Négy darab 3 méter hosszú oszlopot egy méterre ástak a földbe, ezeket összekötötték rudakkal, valamint két csörlővel. Ezután hevederekkel a lovat a magasba emelték ( a has és a szügy alatt.)

Cigánykovácsoknál kaloda nem volt, de az előbbi lófelfogási módszereket alkalmazták. A cigányok lovai általában hallgattak gazdáik szavára, sok helyen ma is a lovak csak cigányul értenek. Az uradalmi kovácsoknál - ahová cigánykovács is bejáratos volt, különösen, ha ismert volt a környéken, - volt kaloda, mégpedig oszlopos kaloda.

## ***Fúrókészítés***

### ***Szegfúró vagy cigányfúró***

40-50 cm hosszú acélpálca, 3-4-4,5 mm átmérőjű. A fogó elkészítése (izzítás, kalapálás kb. 30-szor).

## ***A toll elkészítése***

A nyers fúró kireszelése. A nyers fúrót egy kis fatuskóra teszik vagy egy földbevert kis karóra (kopichi). Többféle reszelőt használnak (rin). Amelyik elkopott, azt lyukasztónak használhatják (priboj).

Szimplahegyű: felhasználható fagereblye fogak, kapusarokvasak, kútágasok, kerékagyak stb. készítéséhez. A nyél felőli rész kikalapálása.

### ***Duplahegyű fafúró***

Kemence pernyehúzóhoz, kútágashoz, általában keményebb fához használták.

A nyél felőli rész kialakítása.

A toll elkészítése kb. 30-szori felmelegítést kíván.

Kép 30.oldalon

## ***Háromágú fúró készítése***

Ennek a fúrónak az elkészítése igényli a legtöbb munkát, időt, szakértelmet. Csak a legjobb fúrosok vállalkozhatnak rá. Ez az igazi cigány specialitás, nem cigány kovács nem csinál ilyet. Előnye a három különböző méret, könnyű a fogása; hátránya, hogy fogásakor megsértheti a kezét. A fúró méretei általában 3, 4, 5 mm átmérőjűek. (Virágkertészek használnak ilyen fúrókat virág és gyümölcsfák oltásánál.) Elkészítésének ideje 6-8 óra, és 90-100-szori felmelegítést kíván.

A nagy kovácsüllő széles farönkön nyugszik, nincs rögzítve, mozgása van, az üllő alja lyukas, és ebbe belemegy egy vasszeg, mely a rönk közepéből áll ki. Ez a szeg a lyuk üregét nem teljesen tölti ki. Így az üllőnek húzása van, és szép pengő hangja. Az izzításhoz vagy csak kovácsszenet, vagy faszénnel kevert kovácsszenet használnak.

Nagyon fontos az izzítás mértéke, mert túlhevítésnél elég a vas. A vasúti sínből készült üllőt vagy a földre helyezik, vagy fára, és rögzítésként szegeket ütnek melléje, hogy húzása és hangja legyen.

### ***A gyártás menete***

Kiindulási anyag egy laposvas ( ill. acéllap).

Mérete: 80x20x3 mm. Izzítás után a feléig be kell vágni és a közepénél egy V-alakú kis pöcköt kell kivágni. Többszöri melegítéssel tömörítés, nyújtás. A toll részének kigömbölyítése, majd a végek tollá alakítása. A toll kialakítása kalapálással, majd meghajtás után formázás. Ez a nyers fűrő. Ezután történik a kireszelés.

### ***II. 4.1.2 Szegkovácsok***

A szegkovácsok hidegen és melegen is dolgoznak. Munkáik akkor voltak kelendőek, amikor még a hajókat fából készítették. A hajók deszkáit iszkáppal fogatták össze. Ezeket a cigányokat iszkápas cigányoknak is nevezték. (Folyók mellett éltek, pl. Győrben.)

### ***Iszkápák***

Hajók, dereglyék, ladikok deszkáit iszkáppal erősítették össze. A repedéseket is ezekkel varrták  össze.

A réseket mohával tömték tele, és iszkáppal húzták össze. Az iszkápa rombusz alakú vaslemez, melyet közepén derékszögben meghajlítanak.

A kovácsok hajószegeket, bányasíneket is készítettek.

Készítményeik:

### ***Jászolkarika***

Ezt csavarták be a jászolgerendába és ehhez kötötték a jószágot.

### ***Hajószeg***

Méretei: 10-30 cm. Hajók faalkatrészeinek összefogására használták a mennyezeteken.

### ***Csőkampó, gázkampó***

Gázcsövek falhoz való rögzítésére használták.

**Bányasínszeg.** Méretei: 8-as, 12-es.

**Sima tetőkapocs, vagy ácskapocs**

**Fordított ácskapocs**

**Kétlyukú padvas** (babásfejű pangleizli). Nádszálak felerősítésére használták, két lyukkal, két szegnek.

**Rabitz-szeg.** Nádpalló felfogására.

**Háromütközős tolózár** és egyéb *kapuvasak*.

**Szárnyasszeg.** Hegymászócipők talprészeit szegezték vele.

**Kampósszeg**

Épületbádogos munkáknál kellett.

**Fillérszeg.** Pántos ajtókhöz kellett szegeléskor.

**Gerebenszeg.** A tilolt kender, len fésüléséhez használták, a gerebenszegek olyanok, mint a patkószegek, csak hosszabbak és vékonyabbak.

**Vaskapuk díszei.** Kovácsok és szegkovácsok is csinálták. Díszes kilincsek, pántok készítése.

### **II. 4.1.3 Foltozók, edélyfoltozók**

Cigány nevük gurvari (ökrösök, mert eredetileg, ill. a fémművesség mellett marhákat hajtottak a császárvárosba, Bécsbe), másik nevük kolompár, fodozóva. A század elején még vándorcigányok voltak, sátrakban laktak. Ma Bács-Kiskun megyében él a legtöbb kolompár cigány. (Kecel, Kiskunhalas, Kiskunmajsa.) Ezek mindig hidegen dolgoztak, ezért szokták őket □hidegkovácsok□-nak is hívni.

A folgozó cigány felszerelése : üllő, láda, zsák, szerszámok. Ezt az üllőt földbe verték, vagy keményfába (fatörzs). A szarv alakú üllőt (üllőket) sátorszegnek is használták. A dopo a vállon volt, rákötve egy zsák, amelyben a szerszámok voltak. Ennek az üllőnek hosszú szára volt. Akinek drótos ládája volt, az a ládában tartotta a szerszámokat, és az üllője olyan volt, hogy földbe vagy fába bárhol bele lehetett ütni.

A foltozó

cigány a ládát a hátára vette, az üllő a ládában volt, amit mindig oda is tett vissza. Az üllő mérete 8x8 cm és 20,30 cm magas, 15-20 cm mélyen verték bele a földbe. A vállon hordott üllő lehetett keményfából, melynek hosszú nyelét a földbe ütötték. Így az üllő feje 60-70 cm-re volt a földtől. Ezen végezték a foltozást, kalapálást. A keményfából készült üllőt bádoglemez (tino, pulnija) és ónozott lemez (cinpléh=mojiv) kiegyenesítésére használták. Ilyenkor fakalapácsot is használtak. Ennek a faüllőnek a neve kopidyi volt. A kisebb méretűé kopichi (kopachi=fa).

Az olló szára U-alakban befelé görbül, hogy védje a kezét, az ujjakat. Kalapáccsal ütve a vastagabb lemezek is vágathatók voltak.

Kalapács	(chokano)
Nagykalapács	(baro chokano)
Harapófogó	(klyashto)
Kisebb fogó	(klyashtuco)
Laposfogó	(chipévo)
Reszelő	(rin)
Lyukasztó	(priboj, pribojci)
A lyukasztó reszelő szárából is készülhet	
Anyacsavar alátét	(félyi)

Sínvasüllő (kovanca). Ezen lemezeket is lehetett egyenesíteni, hajlítani, vastagabb lemezeket is. Ez inkább a kovácsokra volt jellemző, de található volt foltozó cigányoknál is.

A foltozókhöz tartoznak a *bádogosok* is (pulnijari, hanutori). A bádogosok forrasztottak is. A felületeket sósavval (zalzajero) vagy szalmiákkal (capariko) tisztították. A bádogosok a forró pákát (melegítés benzinláng mellett, illetve faszénparázson) szalmiákba mártották, majd a felületre helyezték, aztán tették rá a cint. A bádogosok csatornákat készítettek, kályhacsöveket (cavija), bádogedényeket (vedreket, lavórokat, itatókat stb.)

A foltozók lábast (astachi), fazekat (piri, tigaja), öntött vaslábast (trondya), bográcsot (kekava), vedret (vedra), tepsit (tepshija) javítottak, készítettek új tepsit, vödröt, bádogedényeket (pulnijake vasuri), személtlapátot (lapata), üstházat (kekavako kher), dobkályhát (kalyha).

### ***Néhány munkájuk rövid leírása***

#### ***Edényfoltozás***

Oldalon, fenéken. A hibás részt ki kell vágni kör alakúvá. Két egyforma kerek foltot kell készíteni, melyek nagyobbak, mint a hibás rész.



A foltok közepét ki kell lyukasztani a szegecsnek. Lisztből kevés csirízt kell csinálni, a két kerek foltot kell bekenni vele, s az edény külső és belső felén a két foltot össze kell szegecselni.

A szegecs lehet drótból is, illetve gyári készítményű (vas vagy alumínium szegecs, illetve drót). Ha a lyuk az oldal és fenék találkozásánál van, akkor a foltokat meg kell hajlítani a kívánt mértékben, hogy illeszkedjen a fenékhez.

Ha a lyuk kicsi, a javítás megoldható egyszerű szegeccsel is. Alumínium drótot vágnak méretre, a lyukba helyezik, hogy a szegecs szoruljon, aztán a drót két végét szétkalapálják.

### ***Fenekelés***

Edények aljának, vödörnek új fenék készítése. Az edény rossz fenekét ki kell vágni, majd peremet kell kialakítani, hasonlóan a fenéklemzre is. A peremeket egymásba illesztve, csirízzel bekenve kell összekalapálni.

Vödör fenekelésékor szoktak a vödör aljára 3-4 cm széles vaslemezt tenni erősítésnek, melyet szegeccsel fogatnak össze.

Szeg nélküli folt a *cinta*.

A lyukas edényt kissé tovább vágják, hogy a lyuk hosszúkás legyen. Egy bádoglemezt kell foltnak felhasználni, mely deltoid alakú. Ezt a lemezt kell úgy meghajlítani, hogy szegecs legyen belőle.

A bádogszegecset a lyukra kell tenni, és kihajlítva a lemez széléit össze kell kalapálni.

### ***Hordóabroncs készítése***

Lemez kivágása méretre, majd egy-két szegeccsel a lemezvégék összeillesztése.

### ***Üstfoltozás***

Kis lyuk megfoltozása ugyanúgy történik, mint az edényeknél. Ha nagyobb a hiba, akkor a hibás részt teljesen ki kell vágni, peremet kell tenni rá, hasonlóképpen a foltra is, és úgy kell az egymásbaillesztett részeket összekalapálni. A folt lehet bádoglemez, illetve rézlemez.

A gömbölyű felületek összekalapálásához szükséges egy különleges szerszám, egy gömbölyű nyeles vas (felni). A nyelénél fogni lehet, de földbe vagy fába is üthető.

Kép a 43. oldalon

### ***Tepsikészítés***

A bádoglemez méretre vágása a tűzhely sütőjének megfelelően. A lemez széleit ki kell peremezni, majd a peremeket egymásba illetve a négy saroknál különös gonddal össze kell kalapálni. A fület szegeccseléssel kell hozzá erősíteni. Hasonlóan készül hamutartó, lerni vagy sütő, vízforraló edény is.

### ***Új vödör készítése***

Bádoglemez meghalítása, peremezés, fenéklemeszívása, peremezés, a peremek összeillesztése, több helyen szegeccselés. Hasonlóan készülnek a lavórok, vajdöngök is.

### ***Üstház készítése***

#### *Tartozékok*

*Lábak:* három vasláb vastagabb vaslemezről, melyeket két-két szegeccsel vagy csavarral erősítenek az oldalhoz.

#### *Fogantyúk*

A két fogantyú gömbvasból készül, a két végénél el kell laposítani és ki kell lyukasztani a szegecs helyét vagy a csavar helyét.

#### *Aljzat és rostély*

Az alj kerek lemez, a rostély helyét kell kivágni. A fenéklemeszt ki kell peremezni. A rostély elhelyezése és beerősítése azután, hogy a fenéklemeszívás és oldallemeszívás peremei egymásba lettek illesztve.

*Ajtó:* bádoglemezről készül, lehet jobbos és lehet balos is.

#### *Üstház oldala*

Lemezről készült oldal. Lemez szívása méretre, peremezés, meghajlítás, ajtó helyének és füstölő helyének kivágása, a lemez gömbölyítése és összeszegeccselése.

Hordóból készült oldal. Alj kivágása a rostély helyének, az ajtó kivágása, a füstcső helyének kivágása. A cső lemezről készül, szegeccseléssel, peremezéssel.

Az üstház felső része befelé peremezve, és vagy gömbvas, vagy kerékpárkerék abroncs kerül a perem alá, és így kalapálják össze. Ez ad szilárdságot az üstnek, hogy ne mozduljon el. Az alsó részt befelé kell peremezni, hogy a fenéklemeszívás szilárdan álljon.

### ***Dobkályha készítése***

Vastagabb vaslemezről, meghajlítva, összecsavarozva vagy szegeccselve. Három vagy négy lábbal készül. A lemezbe ajtót és füstkivezető nyílást kell vágni. A füstcső nyílása az ajtóval szemben legyen.

A kályha teteje egy darabból készül, a peremek kihajtása után az összeillesztés, erősítés szegeccsel vagy csavarral történik. Készíthető dobkályha henger alakú

elhasznált tárgyból is., pl. mosógépből. A megfelelő részeket ki kell vágni, lábakat kell ráerősíteni és a tetőt hasonlóan elkészíteni, mint a lemezből készült kályhánál.

Az üstház és a dobkályha fatüzelésű. Belső részét lehet agyagos sárral bélelni, vagy az agyagba sót keverni, hogy erősebb legyen.

#### **II. 4.1.3.1 Lakatosok**

A lakatosmesterséget a középkorban kezdték művelni a cigányok. A kovácsmesterségből vált ki. A lakatok, zárok válnak általánossá, amikor a magántulajdn védelme kerül előtérbe.

Utazóládák pántjainak elkészítése is lakatosmunkát igényelt. Kulcsok, zárok, rácsok készítése előbb jobb lemezből, majd egyre vastagabb, erősebb anyagból. Rézkilincsek készítése is lakatosmunka volt, illetve az ajtón lévő kopogtató is. Sok helyen a kovácsmester lakatos munkát is végzett. Lakatos név, illetve mesterség sok helyen szerepel még népdalban is.

Díszes tárgyakat is készítettek a cigányok, mint pl. a díszes kapukat, lámpákat. A puskaművesség mellett végezték a lakatosmunkát is, mely az utóbbi években csak a lakatos mesterségre korlátozódott. A lakatosmesterek készítették a különböző fogókat, ajtópántokat, zárokat, kulcsokat.

#### **II. 4.1.4 Rézművesek**

A rézműves cigányok is több csoportra oszthatk:

1. Üstfoltozók (khelderashok)
2. Csengőöntők (klopotari)
3. Gyűrűkészítők (zhavrazhi) és egyéb réztárgyakat készítők.

A rézművesek közös neve: xarkomari

#### **II. 4.1.4.1 Üstfoltozók**

Az üstfoltozó cigányok a foltozás mellett új üstöket is készítettek. A századfordulón (XX. század) szinte mind elhagyta Magyarországot a kényszerű letelepítés miatt. Igen sok országban élnek, folytatják mesterségüket. Dialektusuk jelentős, mivel a lovár mellett az ő dialektusukban számos alkotás jelent meg. Az üstfoltozás mellett más munkát is végeznek (köszörülés, foltozás, stb.).

#### **Új üst készítése**

Rézlemez kerekre vágása után a lemezt gömbölyű felületen kalapálják úgy, hogy a fenék gömbölyű legyen. Az üst felső részénél peremet hajtottak, majd egy vasat (gömbvas) kifelé hajtott perem alá tettek és a kifelé hajtott peremet ráerősítették. Ezután a két fogót erősítették rá.

A kis hibás üstöt szegeccseléssel is ki lehetett javítani. A nagyobb lyukat már foltozni kellett úgy, mint az edénynél, a hibás részt ki kell rojtozni, a foltot is hasonlóképpen, majd a rojtozásnál kell összeilleszteni és beolvasztani. Az olvasztást kis házi fűjtatóval végezték, olvasztott rézzel. A kohó (vignya) a földben volt, a fűjtató

(pishot) itt is kecskebőrből készült. Üstök javítása peremezéssel is történt, amikor a hibás rész felől is, a folt felől is peremeket csináltak és akét peremet egymásba illesztve összekalapálták. Az üst rézből volt, a fogantyúk vasból. A rézlemez fakalapáccsal kalapálták, ezek használata nem volt általános. A kis üstök, bográcsok viszont mindig vasból voltak.

#### **II. 4.1.4.2 Csengőöntők**

A csengőöntő cigányok csengőt, fokost, juhászkampót, pipaszurkálót, dohányfűzőt öntöttek, készítettek. A formázó edény neve pandila. Öntés előtt ezeket a formázó edényeket kell elkészíteni. Két pandilát kell készíteni. Az egyik a negatív (bemélyedő), másik a pozitív (kiemelkedő) homokminta tartására szolgál. Egy 20 cm átmérőjű 30 cm magas bádogedényt kétfelé vágni úgy, hogy egyik 10 cm magas legyen, a másik 20 cm magas. (Ha az edénynek van fenéke, ki kell vágni előbb.) Mindkét edény tetején 1/2 cm-es egyenes karimát kell kifelé hajlítani, hogy a két karima egymáshoz illesztve zárjon.

Az alacsonyabb edény belső felére (falához) egymással szemben két bádogfület kell szegezni, ezek a fülek 6 cm magasságban kifelé görbülnek. Az illesztésnél a másik edényből ki kell vágni akkora darabot, hogy a fülek beleilleszkedjenek.

A homok (kishaj) aprószemcsés legyen, hamuval kell (ushar) összekeverni úgy, hogy ne ragadjon össze. A magasabb pandilát peremével lefelé kell tenni a földre, egy rongydarabra. Közepébe egy ütő nélküli csengőt kell beletenni. A pandilát kifűrni a csengővel egyvonalban, és a csengőt egy szeggel rögzíteni kell. Felülről homokkal kell megtölteni és ledöngölni. Majd a pandilát meg kell fordítani, ahol látszott a csengő belső ürege. A csengő melletti homokfelületet összetört faszénporral kell beszórni, hogy a két homokréteg nem ragadjon össze.

Az alacsonyabbik pandilát rá kell tenni a magasabbra, ebbe is homokot kell tölteni, majd ledöngölni. A két pandilát szét kell szedni és a homokcsengő kiemelkedett. A homokcsengő tetejére kevés vizet kell csepegtetni, majd késhegygel kis nyílást kell csinálni rajta, amibe ismét vizet kell csepegtetni, majd egy U-szeget a csengő tetejére helyezni: ez tartja a csengő ütőjét. Vékony szárszerű homokot kell csinálni vízzel, és a homokcsengő felületére egy vékony □sárréteget□ kell tenni. Ezt azért kell, hogy majd ne legyen az öntvény ripacsos, illetőleg a tűzben nehogy meghasadjon.

A magasabbik pandilában lévő homokot ki kell vágni körkörösén, amíg a csengő füléhez nem érnek (kúpszerűen mélyítve), majd óvatosan ki kell húzni azt a szeget, amely a csengőt tartotta, és kicsit ütögetve kiesik a mintacsengő. A hosszú szeget vissza kell dugni a helyére, majd a kiesett csengő helyét is vizes homokkal kell kiegyenlíteni.

A pozitív formát is és a negatív formát is faszénporral kell beszórni. Ezután a homokmintákat kell kiszárítani. Az alacsonyabb pandilát (10 cm) - amiből a homokcsengő állt ki - állítva, a másikat fektetve egymás mellé kell helyezni, majd

gallyakkal óvatosan körülvéve, teljesen be kell fedni a két pandilát. A formák téglavörös színűre égnek, amihez 40-50 perc kell. Szárítás után a két pandilát össze kell illeszteni, majd a karimák mentén sárral körül kell tapasztani, hogy a záródás légmentes legyen.

Akkora gödröt kell ásni a földre baltával vagy valami más szerszámmal, hogy a két pandila, melyet sárral tapasztottak össze, elmerüljön a gödörben, de mélyebben is pár centivel. A beöntőnyílást egy sárral körül tapasztott szeggel kell elzárni, ennek neve bodzó. A pandilákat körül kell tömködni földdel úgy, hogy a bodzó körül mélytányérszerűen legyen a föld, amiből kiáll a bodzó.

### ***Réz megolvasztása***

A bodzó mindkét oldala egyenletes levegőfúvást kell, hogy kapjon. A fújtató kecske- vagy birkabőről készül. A fújtatót sínvassal vagy más nehezzel rögzítik.

A már izzó faszénre (vagy kovácsszénre) rézdarabokat kell tenni, és fújtatni, hogy a réz megolvadjon. A réz valamivel több, mint a mintacsengő súlya volt.

A bodzó körül összegyűlt olvadt rezet keverni nem kell, amikor a réz teljesen olvadt állapotú, a bodzót le kell tépni, és a réz lefolyik a formába.

Öntés után a pandilákat szét kell szedni, és a nyers öntvényt meg kell tisztítani a homokszemektől, szennyezésektől (reszeléssel, csiszolással). Az olvadt réz közé szoktak tenni kevés cint is és egy kis darab alumíniumot is.

Régebben a csengőkhöz ezüstöt is használtak, ezüstpénzt dobtak az olvadt rézbe.

A csengők mellett juhász kampót (kampovo) és fokost (kerligo) is hasonlóan készítettek rézből. A nyelek helyét úgy kellett kialakítani, hogy a homok szilárd maradjon.

### ***II.4.1.4.3 Gyűrűkészítők és egyéb réztárgyakat készítőik***

#### ***Rézyűrűk készítése***

Rézcsőből átalakítással (sárgaréz, vörösréz), rézdrót összeforrasztásával, rézlemez összeforrasztásával.

A nyers gyűrűket csiszolták, alakították, reszelték, fényesítették.

Az öntvénygyűrűknél az öntéskor ezüstöt is használtak. A gyűrű lehet sima, és pecsétet tartalmazó is. A pecsétgyűrűkön a pecsét saját anyagából is készülhetett, de lehetett pl. ezüstpénz is, melyet egybeolvasztottak a gyűrűvel. A gyűrűk pecsétjén lehet monogram, lófej, patkó, kígyófej, stb. Ezeket többnyire véséssel készítették.

#### ***Rézbélyegzők, pecsétek***

Állatok bélyegzésére volt használatos. Ezek a pecsétek lehetnek jelek is, és a tulajdonos nevének kezdőbetűi is.

Ezeket a pecséteket az írástudatlan cigányok is el tudták készíteni. Híres Békés megyei cigány volt Pecsényi Károly (pecségi), aki ilyen rézlemezbe vésett pecséteket csinált, még arcképet is vésett rézlemezre.

Régebben rézmozsarakat, rézkilincseket is ön töttek.

### ***Burnószelence készítése***

A burnószelence kis dobozka a dohánypornak, fedele nyitható, a fedelén diszes rajzok, monogramok.

### ***Aranyművesek***

Indiában már voltak a cigányok között aranyművesek is. Az arany szó a cigányban indiai eredetű, az ezüst is (somnakaj = arany, *rup* = ezüst). Mai nevük chandrari (*chandro* = ékszer, nemesfém-ékszer). Arany ékszerek, arany tárgyak előállításával ma már nem foglalkoznak, csak eladással (lásd. II. 4.8).

Aranymosó cigányok Erdélyben voltak, királyi rendelet engedélyezte részükre az aranymosást. Cigány nyelvüket a románra váltották át, így lett a nevük beash, beashi. (A román bányász szótól is származtatják nevüket, bár meg kell említeni, hogy az indiai Beasz folyó is lehet névadójuk, mert a cigányok mfamunkát is végeztek, s a folyó menti fák szolgáltatták az alapanyagot.)

### ***II. 4.1.4.4 A fémművesség***

Terény János, a magyar vasművesség egyik jelentős történetírója, túlzott jelentőséget tulajdonít a cigánykovácsoknak, szerinte a vasgyártás egyik módját, □mely a bucaműveletnek egyik neme volt, Magyarországon meghonosították. De, sőt, az indiai vasgyártást Európa többi országai is a vándorló cigányok révén ismerték meg □.

A Zemplén megyei cigányok fémművességéről 1619-ből van adat. A sárospataki vár szolgálatában állottak, forgó karikákat, fúrókat, malomhoz és teknőhöz eszközölt lécszögeket és marokvas szögeket készítettek. Csicsva (Cziczva) várát bemutató rézmetszeten, 1686-ból, vándor cigánykovácsok is láthatók. Munkácson, az uradalomban 1682-ben, Székelyhidán 1647 körül fegyverkovácsok dolgoznak. A XVIII. század elején a cseszneki várban is vannak cigánykovácsok. Nagyida várát 1556-ban Perényi a cigányaival védelmezi.

Miskolcon a XVII-XVIII. században a város több alkalommal csináltatott cigányokkal boronafogatot, patkószeget és más fémmunkákat. Az 1706-ban kiadott, majd 1739-ben megújított limitáció megmutatja, milyen sokféle munkával foglalkoztak a cigánykovácsok.

### ***Cigánykovácsok***

(Részlet az 1706-ban kiadott limitációból)

Egy Eöreg Lapos Vass nádlástul Csoroszlyástul vas todastul egészen bé borotva Náfű csinálással edgyütt életével edgyütt

életével edgyütt		54
csoroszlya toldastul	12	
ételt adván pénzül defalcaltessék csak külön csoroszlya nádlástul		12
Ujj szántó Lapos Vas csinálástul	75	
Egy csoroszlya csinálásért	06	
Eke nádtul szögvel edgyütt dirib darab vasbul		
Csinállya		06

Ha sin vasbul	03	
Edgy Czimer vastul szegekkel edgyütt		06
Egy marok vasat apró vasbul fel veréséért	06	
Sin vasbul felütésével edgyütt		03
Tengely végh szegh füle		04
Másféle Tengely Végh Szegh		02
Két küllő karikát kapcsával edgyütt		12
Az két fogóra edgyet edgyet		06
Foglaló karikáért felütésével edgyütt		03
Egy pár csizma patkolásért Czigány vasábul		09
Egy eöregk kerek egy furu Csinálásért gazda vasábul s acéllyábul	45	
Bokázó Furutul		24
Egy Derek Szegh furutul Gazdaébul		12
Czapzó furu csinálásátul		09
Gazda vasábul edgy eöregk ajtó hevedernek Sarka		12
Egy jó Bákótul Gazda vasábul		60
Ezek Sindely Szegh Czigány vasábul		80
Gazda vasábul		36
Száz Létz Szeztül Czigány vasábul	24	
Gazdaébul		15
Egy lora való Patko Csinálásátul Gazda vasábul	12	
12 szegért		
Egy tollas véső csinálásért	18	
Fületlen vésőért		09
Egy Derék Szegh Csinálásért		06
Egy Malom guzsaly vasért	24	
Berbencéért		36
Serpenyőért		40

A limitációból az is látható, hogy a cigány kovácsok abban az időben sokkal többféle munkát végeztek, mint jelenleg. Jaavitották az ekéket, készítettek különféle fúrókat, szegeket, még csizmapatkót is.

A cigánykovácsok tehát kovácsolással, lakatos munkával, foltozással foglalkoztak, de ez párosult sok helyenkéregetéssel, muzsikálással, vályogvetéssel. A jó kovácsmunkások az uradalmakban és mint községi kovácsok tudtak maguknak megélhetést és jobb anyagiakat biztosítani.

Például Borsod megyében 1873-ban 3100 cigány élt. Ezek közül 232 muzsikus, 195 kovács, 107 téglavető. (Ugyanakkor Szeben városában és környékén 5800 a cigányok száma.)

\*

A fűjtató készítése juh, kecske- vagy kutyabőrből készül úgy, hogy az állat megnyúzása után a bőrt kifeszítik, meszes oldattal a szőrt eltávolítják, majd a bőrt V alakban zsákszerűen összevarrják. A csúcsában egy vastagabb farészbe vascsövet

dugnak, a bőrsák szélére két léce, esetleg bőrdarabkát szögelnek. Ilyen fújtatót említ Orbán Balázs is 1869-ben a Székelyföldről.

A fújtató másik fajtája a kisméretű, többrészes, szelepes, gyárakban készített fújtató. (Ilyen látható a Csicsvai vár rézmetszeten.)

A kohót agyagos sárból készítették. A fújtató egészben lenyúzott birkabőr, aminek a lábait elkötötték. A nyakába rézcsövet erősítettek, melyek külső végét laposra kalapálták, hogy nagyobb legyen a levegő nyomása. Egy helyen meg kell hasítani, ahova belülről bőrt erősítenek. Ez a szelep, ahol a levegőt beszívja. A földbe két tenyérszerű gödröt ásnak (vájnak) két oldalán félkör alakú arasznyi magas sárfalat raknak, az elejére is, de ennek az alján akkora lyukat fúrnak, amin befér a fújtató csöve.

A nagy kovácsfújtatót a műhelyekbe szerelték fel. Ez is szelepes, állványra szerelhető. Ilyen fújtató volt az uradalmakban, a községi kovácsműhelyekben, s néhány jobb módú fúrókészítő cigánynál.

A kovácsok munkái közül a legfontosabbak voltak a fúrók, különféle méretekben. Majd a csizmapatkók, s egyéb melegkovács munkák követték, mint kaszakarika, fogó, véső, ácskapocs, vasháromláb, kaszaüllő, kaszakalapács, sárkaparó, kétnyelű kés, kaszaék.

## **II. 4.2 Famegmunkálók**

### ***II. 4.2.1 Teknősök***

A teknősök, teknővájók cigány neve balajari. A teknő cigányul balaji, kárpáti dialektusban kopana. Másik nevük beash. Származhat az indiai Beas folyótól is, de a román bányász szó is hasonló ejtésű. Aranymosással foglalkoztak elődeik. A román nyelv régebbi változatát beszélik, sokan cigányul is megtanultak.

A teknő nyárfából (plopo) készül, ennek beszerzése nem mindenütt lehetséges.

#### ***Feldolgozás rövid menete***

A nyárfa feldarabolása a méretnek megfelelően.

A háncsolt darabok kettévágása.

A kettévágott fát előbb jó éles baltával teknő alakúra alakítja.

Különleges szerszámokkal, a favájókkal a teknő kivájása.

Hasonlóképpen készülnek a vályuk is. A teknők puhafából készülnek, a vályuk, itatók készülhetnek keményfából is.

### ***II. 4.2.2 Fakanálkészítők, fatálkészítők***

A fakanálkészítők neve lingurari. Családi nevük is Kanalas, Kalányos. Fakanál (varishka, kashtuni roj) mellett készítettek fatányérokot, fatálakat is, de faragtak fajtákokat is. A fakanalakat, fatányérokot festéssel és festés nélkül is készítették, s a bűcsükben, vásároknak adták el.



Fajátékok: kerepelő, jojo, facsiga, nyeles toljátékok, kis talicska, fakard, stb. Fából üstfedőket is készítettek.

### ***II. 4.2.3 Egyéb fatárgykészítők***

Seprűnyél, hordó, kocsikerék, kútágas, himba, X-lábú asztal, pad, sámli, szerszámnyelek készítése (ásónyél, kapanyél, kaszanyél, baltanyél, kemence pernyehúzó nyele, szalmahúzó horog nyele). Ezeket a fatárgyakat keményfából készítették, többnyire akácból. Hasonlóan készítették a tapasztáshoz szükséges simítókanalakat is.

#### ***II. 4.2.3.1 Hangszerkészítők***

A cigányok ősi foglalkozása volt a zenélés. Európában átvették azokat a hangszereket, melyeket ők maguk is el tudtak készíteni. Ilyen hangszerek a hegedű és rokonai.

Hegedűkészítő van Magyarországon is, de más országokban is található. Hangszerek javításával is foglalkoznak néhányan (pl. Nagy Ferenc Uriban).

#### ***II. 4.2.3.2 Orsósok***

Orsós = kaklyi. Keményfából faragták ki az orsókat. Az orsót a len- és kenderfonásnál használták. a rokkán megfont fonalból azután szövőszéken készítették a háziszöttet.

Foglalkozásukból vezetéknev is lett.

Ezt a foglalkozást a XVII. században kezdték üzni. (Többségükben a román nyelvet beszélik.)

#### ***II. 4.2.4 Kosárfonók***

Indiában is voltak már fonók, kókuszdió hajából fontak, szóttek. A kosárfonás azokon a helyeken (folyók mente, vizes részek) vált foglalkozássá, ahol volt fűzfavessző bőségesen. A fűzfa (sirka), a fűzfavessző (salchin) beszerzése érdekében távolabbi helyeket is fel kell keresni, és onnan szállítani a vesszőket.

Kiskosár, nagykosár, kas, kenyeres kosár, bevásárló kosár. A fűzfavessző felhasználása történhet hánccsal (zölden), és hánccstalanítva. A hánccstalanított vesszőket festeni is lehet. A színek: kék, piros, sárga.

A kosár úgy készülhet, hogy a hánccstalanított vesszőt felváltva fonják a zöld vesszővel, így a kosár már kétszínű.

#### ***A fonás menete***

1. Két egyforma erősebb ágat, ill. a fenék méretének megfelelőt egymásba kell helyezni.
2. Ezt kell körbefonni ( a kosár feneke lesz).
3. A fenékbe kell a vesszőket beledugdosni és megtörve felhajtani, fent egy kötegbe lazán összekötni.
4. A vesszők körbefonása következik úgy, hogy az egyik szál kívül legyen, a

- következő már belül.
5. Fogantyú ráerősítése.
  6. Igazítás, a kiálló részek levágása, festés.

A kosár neve koshnica, a kosárfonóé koshnicari. A kosárfonók készítettek halfogó kosarakat, ruháskosarakat (háncstalanított vesszőből), kotlóscsirkét védő kosarakat, (kasokat).

#### ***II. 4.2.5 Sás, kukoricacsuhé fonása***

A sás, gyékény (papurra) víz mellett található. A kukoricacsuhé, susujka faluhelyeken. Nedvesítés, áztatás után lehet ezeket fenni. A sátorozáshoz a kocsi oldalát, a kast (lovitra) bevonták, hogy a kocsi tartsa a meleget.

##### ***Készítményeik***

Lábtörlő: hármasonnal előbb hosszú szálak fontak, majd a lábtörlőnek megfelelően, csigavonalban hajtották fel és az egymáshoz került részeket megerősítették.

Szakajtó is hasonlóan készül, előbb a fenekét kell elkészíteni, a három ágban font vonalas csuhéfonatot.

##### ***II. 4.2.5.1 Kupujkakötők***

Nád illetve sás vagy gyékénylevelekből fonnak vizesedénytartó kupujkát. Elkészítetének menete hasonló a szakajtó készítéséhez.

#### ***II. 4.2.6 Seprűkészítők***

A seprűkészítők (shilava = seprű, motura = seprű) cirokseprűt is és udvari seprűt is készítettek. A cirokseprű nyelét fafaragással vagy faesztergálással készítették.

Az udvari seprűk gallyakból készültek, a nyele egyszerűbb volt, egyenes, gömbölyű faágot faragtak ki a megfelelő méretre.

##### ***II. 4.2.6.1 Meszelőkészítők***

A meszelőkészítés két részből áll: a nyél készítéséből és a meszelő elkészítéséből.

A meszelőt disznósértésből készítették. A lyukas deszkalapba az összefűzött és egyik végén kissé megégetett disznósértéket belefűzték majd a fedőlapot ráragasztották.

A fedőlap közepén megfelelő méretű lyukat hagytak a nyélnek, amelyet beleillesztettek.

##### ***II. 4.2.7 Bordakötők***

A félbevágott nádszalakat egymás mellé kötötték. Ezeken a szálakon készültek a tésztafélék. (Pl. csigatészta)

### **II. 4.3 Szarufeldolgozók**

A szarvasmarha szarvának belseje természetes tartóedény, könnyen formálható, erős és rugalmas.

Régebben ivóedényként, tárolóedényként használták.

**A feldolgozás menete:** a szarvakat forró vízben lágyították, végighasították, disznósírral bekenték és parázs fölé tartották, hogy jobban felengedjen és formálható legyen. Így készültek a csatok, fésűk, késnyelek. A meglágyított szarut présbe tették, vagy rögtön felszabdalták a szükséges formákra, s laposra egyengették. Préseléssel is egyenesítették úgy, hogy két vaslemez közé tették. Ha fésűnek, késnyélnek készítették, akkor rétegekre, lemezekre bontották s úgy préselték.

**A kos** szarvát úgy készítették ki, hogy előbb a csontot vették ki. Vasnyársra húzták, láng fölé tartották, közben faggyúval kengették. Mikor a csont kiesett, a szarvat kihúzták egyenesre, majd sámfára tették, vagy kettéhasítva két deszkalap között laposra préselték.

#### **Szarukészítmények**

**Ivóedény.**

**Duda, tülök.**

**Tokmány.** Kaszakő tartására, akasztót szereltek rá, derékszíjon lógott, hogy mindig kéznél legyen.

**Dudu.** Kolbász-hurkatöltő. A szarv végét levágták, erre húzták a belet, és hüvelykujjal nyomták a töltelékét.

**Fűszertartók.**

**Rühzsíros kupák.** Lószerszámokon acélkarika helyett **szarukarikák.**

**Csatok** kalaphoz, szűrőhöz, kolompszíjhoz, nadrágszíjhoz.

**Késnyélborítás.**

**Lándok, díszes függők.**

**Fésű** készítése: a szarut megfőzik, zsírozzák, lángba tartják. Fésű formájú darabokra vágják, présbe teszik és befűrészelik. A befogazott fésűt kaszadarabokkal csiszolták, csiszolópapírral, zsírral fényesítették.

Szíjgyártók **széledzője** is szarvból készült.

**Doboz, ráma, ár nyele, gomb, pipaszurkáló** is készült szaruból.

**Díszítés:** karcolás, festés, beverés (ólomból szív, virág, kosfej, kutyafej, lófej stb.)

### **II. 4.4 Bőrfeldolgozók**

A sintérek az elhullott állatokat megnyúzták, bőrüket kikészítették és eladták.

A lenyúzott állatok bőrét besózták. Ha mészbe tették a bőrt, akkor a mész lemarta a szőrüket. Ezt a bőrt használták fel a kocsisátorhoz is.

Az igazi sátoroskocsi teteje lóbőrrel volt fedve, mert nem ázott át és tartotta a meleget.

Dög, elhullott állat neve: dugo. Aki evvel foglalkozott, dugari, bugari. A kocsi aljára olyan birkabőrt tettek, amin az állat gyapja is rajta maradt. Birkabőrből csináltak subákat is, mellényeket, bekecseket.

**bőrmellény:** morchumo mashkaresko,

**bekecs:** tyeptari,

**bunda:** poshtyil.

Télen a lovakra is terítették bundatakarót.

## II. 4.5 Kárpitosok

A kárpitos újabb keletű foglalkozás. Új diványok, fotelok kárpitozása mellett régieket is javítanak.

## II. 4.6 Köszörűsök

Ez a foglalkozás még ma is vándorláshoz kötött. A köszörűs a felszerelésével végigjárja az utcákat, majd a szomszéd falvakat is. Késeket (shuri), ollókat (kat), húsdarálókést (shuri), baltát (tover), bárdot élesített.

Hangos szóval kiáltozza végig az utcán: Itt a köszörűs!  
Kést, ollót, bárdot, baltát köszörülök!

### **Kerékpárra szerelt köszörű**

A kerékpárt át lehetett alakítani álló helyzetben működővé. A hátsó kerék támasztékon volt, a köszörűs ült a nyeregben és hajtotta a kerékpárt, ami a köszörűköveket forgatta. A kövek cserélhetők, van durva köszörű és van simítókő.

### **Kéziköszörű**

Ez a köszörű kis táskában is elfér, könnyel fel lehet szerelni, akár kolátra is. Van kézimeghajtású és van már villanyhajtású is.

## II. 4.7 Művészek, népművészek

### **II. 4.7.1 Hivatásos művészek**

Festők, írók, költők, zenészek.

Népművészeti tárgyakat készítő (fafaragások, csontfaragások).

### **II.4.7.2 Amatőr művészek**

Amatőr (naiv) festők

Népi táncosok (cigány klubokban)

Népi zenekarok (klubokban)

#### **II. 4.8 Aranyosók, aranyászok**

Aranyosó cigányok Erdélyben éltek, Aranyos vármegyében. A folyó homokjából mosták ki vízzel rostán át az aranszemcséket. Nevük: somnakajári. A kapott aranyat beolvasztották, ékszereket csináltak belőle, illetve eladták.

Az aranyászok másik neve *zlotari* volt. 1776-ban királyi parancs az aranyosás engedélyezésére, s ez az engedély 1854-ig tartott.

A Dráva és a Mura folyóban pl. 1850-ben 11728-Ft, 1851-ben 9550-Ft értékben mostak ki.

A Duna és a Rába folyóban 1880-ban 4717-Ft, 1881-ben 4505-Ft értéket.

#### **II. 4.9 Burnótkészítők**

A dohányt megszáritották, porrá törték és csomagolták. A burnótszelencét (rézből) is a cigányok készítették.

Richard Bright angol utazó írja 1815-ben, hogy a Sági (Felvidék) cigányok burnótkészítéssel, zenéléssel foglalkoztak.

#### **II. 4.10 Hímzések**

A cigányasszonyok ruháikat, kötényeiket díszesen készítették. A hímzéseket nem csak a maguk részére csinálták, hanem eladásra is. A múlt században a hímzés mestersége még jelentős volt, ma már ez is kihalófélben van. A zsámbéki cigányok asszonyai fehér hímzéseket készítettek. Kolozsvárott és Brassóban is hasonló hímzéseket készítettek. A Moldovában élő cigányasszonyok ezüsttel és arannyal hímeztek.

#### **II. 4.11 Madzagszövők**

Az elkészített len-, kenderfonalat szőtték madzaggá. A fonalat egy vagy két ágban fonták, kötötték egymáshoz széles övvé vagy vékony kötélle. A madzagszövés ma már nem jelentős. A szövés kelléke a madzagszövő deszka. Ilyen deszkán készülnek a gurtnik is. (Lásd: fénykép)

#### **II. 5 Vályogvetők, tapasztók**

A vályogvetők cigányneve: lipitori, hasonlóan a tapasztóké is. A cigányok egy része, akik máshoz nem értettek, az egyik legnehezebb fizikai munkát vállalták, a vályogvetést. Ez a munka nyáron igen sok családban biztosította a megélhetést, mert itt azonnal fizették a munkát, s a vályogvető napi ételt is kapott.

A vályog (valyki) több, mint egy tégl. Kissé szélesebb és magasabb, mint a tégl, és a vályogokat tehették egymástól bizonyos távolságra is, mert a fugákba sarat

tudtak tenni. A sár pedig lényegesen olcsóbb, mint a malter. A falat is sárba raktárk, nem kellett úgy kidolgozni, mint a maltert. A vályogkészítés országosan elterjedt. Olyan helyeken is lehetett vele találkozni, ahol más építőanyag is beszerezhető. A vályog használata elsősorban mégis ott indult meg és vált átlátnossá, ahol kő, fa nem volt elegendő. Amikor a földbevéjt épületeket felváltotta a föld feletti építmény, akkor kezdték a vert falas építkezést abbahagyni. (A fecskerakás falat még ma is sok helyen alakamaznak, ahol szalma, sárgaföld van elegendő.) Ez az építkezési mód vályogvetésre alkalmas földben gazdag vidéken volt jellemző. Az Alföldön - különösen a szegényebbek - még ma is sokan választják ezt az építkezési módot. A melléképületek zöme is vályogból készül.

### *A vályogvetés*

A vályogvetőhelyet ott választották ki, ahol a laposokban megmaradt a víz, amit aztán fel tudtak használni a vályogvetéshez. A vályoggödrök mélysége eléri a három métert is. A cigány vályogvetőknek a megrendelő adta a töreket, pelyvát, esetleg apróra tört szalmát. Itt nem napszámban kellett dolgozni, hanem a vályog ezre után alkudtak meg a bérre. Például 1963-ban 1000 vályogot 300 forintért vetettek, 1974-ben már 600 forintért és egy liter pálinkáért. A vetőknek napi koszt is jár, szalonna, kenyér, pálinka (illetve bor) reggelire, délben pörkölt (paprikás) vacsorára sült szalonna, pálinka. Ezt a munkát túl korán kezdeni nem jó, mert hideg a sár, kihűti a kezeket, lábakat. Este viszont tovább lehet folytatni, mert a meleg tartós. Este végzik el a másnapi előkészületeket. A vályogvetéshez általában két ember zükséges. Egyik a tömő, a másik a vető. A tömő benne áll a vályoggödörben, a vető fent van a parton. A vályog alapanyaga a sár. Úgy készül, hogy előbb gödröt ásna. A felásott földet nem dobják ki a gödörből, hanem vizet eresztenek rá. A földet előbb vízzel dolgozzák át, majd kétszer, háromszor átkapálják. Ezután a vető partról bevillázza a töreket, pelyvát (aprószalmát). A tömő előbb átkapálja a töreket a sárral, azután jól megtapossa. Amikor ilyen módon elkészül a sár, hagyni kell pihenni. Amíg a sár pihen, elkészítik a vetőket és a vetőhelyet. A vetőket vízbe teszik, megtisztítják, a kivetendő vályog helyét felseprik, majd törekekkel, szalmával behintik. A tömő beugrik a gödörbe, a vető pedig a vetőt maga elé teszi, illetve a tömő elé. Két vetővel szoktak dolgozni, amikor a vető elhúzza az egyiket, addig a tömő megtömi a másikat. Így a munka gyorsabb és folyamatos. Van egyes, kettes és négyes vető. Gyalult fenyőfából készítik, csaposan egymásba illesztett oldalakkal, fenéktalpakkal, hogy könnyebben lehessen húzni és ne kopjon a vályogvető alja. A vetők fenekén 5-5 kerek lyuk van, hogy a felesleges víz ki tudjon folyni. Elöl, hátul fogója is van a vetőnek: ezeknél fogva kell húzni a vetőhelyre. Egy vastag drót van meghalítva húzónak, egyik vége félkör alakban, másik vége teljes kör formájú. Itt kell fogni, de hogy ne vágja a kezét, ronggyal szokták betekerni. A vetőket nem akárhogy teszik a tömő ember elé. A parton van egy kis gödör, valamivel nagyobb, mint a vető,

40 cm mély, és víz van benne. A visszahúzott üres vetőt ebbe a kis gödörbe kell tenni, ahonnan a tömő veszi el, teszi maga elé és megtölti. A vető mindig nedvesen kerül a tömő elébe, de mielőtt sárral megtömi, előbb egy kis szalmát hint bele vagy töreket, hogy a vályog könnyebben kicsússzon a vetőből. A már behintett nedves vetőbe annyi sarat kell beletenni, hogy félig megtöltse a vetőt, s ezután következik a nyomkodás,

hogy az alsó sarokba is sár kerüljön. Ismét sarat tesznek a vetőbe, majd vizes kézzel el kell simítani a tetjét. Így a felesleges sár lejön a vetőről, s a vályog teteje formát kap. Ha a vető kettes, négyes, akkor a többi részeket is hasonlóan kell megölni. A gyakorlott tömő egy vályognyi sarat tud kivenni egyszerre a sárból. Így a munka gyorsabb. Mikor a vető tele van, akkor aki húzza, beakasztja az elkészített kampót a vető fogójába, és odahúzza, hogy a vályogok szépen egymás mellé kerüljenek. Csak kis házag van a vályogok között, hogy sok elférjen egymás mellett. Hirtelen mindkét fogójánál fogva elkapják a vetőt és fejfelé a földhöz vágják. A vetőben lévő sár kiesik a vetőből. A vályog tetején öt kis lyuk látszik úgy, hogy kb. 1/2 cm látszik ki a vályog felületéből. Ez a kis kiálló sárdarab száradás után leesik.

## ***Vető***

A vető méretétől függ a vályog nagysága. Az átlagos vályogméret 32x15x12 cm. Régebben készítettek kétszer akkora vályoglapokat is, illetve nagyméretű téglá formájúakat. A nagyméretű vályogok alap nélkül házakhoz, melléképületekhez lettek felhasználva.

Ennek az volt az hátránya, hogy sok sár kellett hozzá, nehéz volt elhordani messzebbre, és ott kivetni. A vető egyes volt.

A kisebb méretű vályogok készítését az is indokolta, hogy az alapokhoz, ami téglá volt, jól illeszkedett a kisméretű vályog. A kivetett vályogokat 4-5 napig száradni hagyták a napon. Ez még csak szikkadás volt, de már meg lehetett fogni, nem tört szét, és a másik oldalára kellett átfordítani, esetleg élére. Így aztán a vályog pár nap alatt teljesen megszáradt. A kettes vető volt a legjobban elterjedve, de az utóbbi időben a négyes vető vette át a szerepét. Az egyes vetővel általában egy ember dolgozott, a kettessel és négyessel két vagy több ember. A kettes vetővel két ember naponta 1200-1500 db vályogot tudott kivetni. 1013 nap után a vályog már annyira megszáradt, hogy gúlába lehetett rakni. Előbb gúlába rakták, egész nap így száradt, aztán tették rá a fedőket. Egy gúlába 100 db vályog került, ami a számlást is megkönnyítette. A felső darabok úgy vannak ráhelyezve, hogy eső esetén is védik az alsó vályogokat. Amikor négy ember dolgozott, kettő tömte a vetőket, kettő pedig húzta és vetette a vályogokat. Természetesen a sár átvágása, taposása is gyorsabban haladt így, mert mind a négyen csinálták. A vályogvetéshez természetesen jó idő kellett, hogy minél hamarabb megszáradjon.

A vályogvetők jellegzetes ruhája a glott (cloth) gatyá, vagy a térdig feltűrt nadrág. Meztelen felsőtesttel dolgoztak, de fejük fedve volt rossz kalappal. Május végén szokták kezdeni ezt a munkát

. Az őszt és a telet a vályog behordva, tető alatt töltötte, az építkezést is tavasszal szokták kezdeni. Az eső ilyenkor már alig árt a vályognak, de azért óvni kell a felesleges víztől. A vályog aztán még a falban is szárad tovább.

Régi házak építésénél (vert falú házak) is vályogot használtak. Bontási vályogot is fel lehet használni, csak meg kell tisztítani a felesleges sármaltertől. A bontásnál a vályog nem törik össze, az összekötő sár könnyen leválasztható róla. A vályogfalat csak tapasztani lehet, malterozni nem. Hogy a vályogfal is malterozható legyen, és a falon vakolatdíszeket is lehessen csinálni (újabbán köporozni) a vályogot

fedő tapasztásba kődarabokat (cserép, téglák) tettek, de ennél jobb, ha dróthálót feszítettek ki a falra, több helyen szegekkel odaerősítve. Ezt aztán malterrel lehet vakolni előbb durván, aztán finom malterrel simítani. Ha a drótháló elég sűrű, sima malterrel is lehet vakolni. A vályogházak úgy is épültek, hogy egy sor téglák, egy sor vályog. Ennél a sár is kötött (vakolat) és malter is. Ebben az esetben is sármalterrel kötötték össze a vályogokat, illetőleg a téglákat, a fugákat is sárral öntötték be. A tapasztás kívül is és belül is pelyvás sárral történik, amibe lehet lóganét is keverni, hogy a tapasztás sima legyen.

A sár keverése és szállítása nem okoz gondot, nem úgy, mint a malteré.

Mivel a vályogvetés csak idénymunka, a cigányoknak az őszi, téli időben már nem volt keresetük, igen nehezen éltek. Aki hosszabb időn át ezt a munkát csinálja, annak a keze, lába, kiázik a hideg víztől, kérges lesz. A lábak a sok taposástól ráncosodnak, az ízületek megbetegednek.

Az igazi vályogvetést csak a cigányok tudják a legjobban. Tapasztásban is hírnevet szereztek. Mikor a sárdarabot a falra tapasztaná, még rá is köp, hogy jobban tapadjon a sár.

### ***Egyes vető***

Fémről készülhet, csak négy oldala van és a két végénél füle. Itt a sarat kell odavinni, ahol a vályogot kiverik. A földre szalmát szórnak, és a vetőt ott helyben tömög meg, majd a fémkeretet felemelik, s a vályog ottmarad. Egy ember dolgozik, ő itt tömi, és veti is ki a vályogot.

Egy edényben, amelybe a vályogvetőforma belefér, víz van, hogy nedves legyen a vályogvető. Gyorsan lehet dolgozni, ha a sár mindig kéznél van. A vályog ott szárad ki, ahol csinálják.

## **II. 6. Jóslás, kártyavetés, varázslás**

A cigányasszonyok kereseti forrása a jóslás volt, a házaknál végzett alkalmi munka mellett. A jóslás természetesen és varázslatos módon történt, a betegek gyógyítása füvekkel, különböző növényi főzetekkel, teákkal. Saját betegek gyógyításához is gyógynövényeket használtak. Ez a gyógyító tudomány aztán generációról generációra szállt át. Hogy a beteg jobban higgyen a szerek gyógyító erejében, különböző varázsszövegek mondása is szükségessé vált. A szövegekben Isten, Szűz Mária neve is szerepelt. De szükség volt olyan cselekvésekre is, melyek a gyógyszerek hasznosságát meggyőzővé tették. A jóslások egyik formája volt a kártyavetés. Ez a kártya, vagy ahogy az emberek ismerték "cigánykártya", 36 lapból állt. A kártyalapokon négy nyelvű szöveg található: német, angol, olasz, magyar. Az olasz helyett szlovák, szerb, horvát nyelvű szöveg is állhatott.



### *A kártyán lévő szöveg a következő:*

Váratlan öröm	Gondolat
Utazás	Kevés pénz
Üzenet	Szomorúság
Lelkészség	Veszteség
Katonatiszt	Bosszúság
Gyermek	Vágy
Szerelmes nő	Özvegyasszony
Szerelem	Hamisság
Tolvaj	Szerencsétlenség
Betegség	Ház
Látogatás	Ellenség
Féltékenység	Remény
Pénz	Ajándék
Halál	Állandóság
Szerencse	Hűség
Özvegy férfi	Örvendezés
Levél	Bíró
Szerető	Házasság

A kártyavetés tudományát a férfiak is tudták. A cigányok egymásnak nem szoktak jósolni, hiszen a családban valaki mindig tudott jósolni, s ezért egymástól pénzt sem kérhettek.

Lehet jósolni tenyérből, tojásból, ólomöntvényből, babszemekkel, rostaforogatóval.

A már letelepedett cigányok az oláh-cigányokat varázslóknak hívták (körtörár), mivel ezek a cigányok még az ősi szokásvilágban éltek, erős törzsi-nemzetségi kötelékben, szigorú törzsi-nemzetségi törvények alatt.

## **II. 7. Koldulás, kéregetés, lopás, zsebelés**

Az asszonyok és a gyerekek jártak házról-házra kéregetni. Ennivalót, használt ruhákat kértek és kaptak. A nagyon nehéz körülmények között élők lopni kényszerültek (munka híján), de csak annyit loptak, amennyi a napi szükségletük volt. Felhalmozás nem volt náluk, máról-holnapra éltek.

A városokban a zsebelés, zsebtolvajlás vált alkalmi foglalkozásukká.

## **II. 8. Hóhér, sintér, pecér s egyéb teendők ellátása**

E munkák ellátását is cigányok végezték. Ezek a alkalmi munkák igen csekély bért jelentettek számukra.

### III. SZÁLLÍTÁSI MÓDOK A CIGÁNYOKNÁL

A cigányoknál a teherszállításból az asszonyok, lányok vették ki a részüket. A legnehezebb terheket a legkülönbözőbb eszközök segítségével a lányok, asszonyok cipelték a hátukon, fejükön, kezükben, karjukon vagy a nyakukban.

Az egyik legfontosabb és legnépszerűbb szállítási eszköz volt a lepedő. Ezért erős, durva vászonból készült. Batyuzólepedőnek hívták, cigányul colo. Ezt a lepedőt kimosva természetesen ágylepedőnek is használták. Ebbe a lepedőbe aprófát, gallyakat, szalmát, szénát stb. tettek a sarkainál összekötötték, és úgy vették a hátukra. A neve cigányul: zajda. Ha kisebb lepedőbe csomagoltak, bugyronak hívták. Ezt a lepedőt a kisgyerek részére nyugágyanak is használták. A négy sarkát a kocsi hátsó kerekeihez kötötték, és a lepedőben kényelmesen aludt a gyerek. Olyan volt, mint a hinta, jó altató eszköznek is bizonyult a kisgyerek részére. A sárotos cigányok még ma is így altatják el a kicsit (pl. Görögországban). A lepedőt négy fa segítségével is kiköthették, ezekre keresztben elhelyezett ödödik fán ringott a vászonböleső.

A férfiak ritkán batyuztak, legfeljebb amikor pl. szalmát, töreket, pelyvát kellett vinni oda, ahol a vályogot vetették.

A szalmát, szénát a férfiak a házaknál is ilyen lepedőbe csavarták és úgy vitték be az istállóba. Az utcán a férfiak nem batyuzhattak, ez az asszonyok dolga volt. A tollkereskedő férfiak ilyen lepedőkbe csomagolták a megvett tollat, s a kocsiig ők vitték el. (A kocsi többnyire a közelben volt, ott állt a ház előtt.)

Az asszonyok lepedőkbe csavarták az eladásra szánt kézműipari termékeket. Ebbe tették bele az erdőről hozott fát, gallyakat is. A lepedőt ilyenkor kötélként használták úgy, hogy a tüskék, gallyak ne szúrják a hátukat. Ebbe a batyuba tették az úton talált hulladékokat, szalmát, szénát, a házaknál kapott élelmet. A kisebb batyukat a karjukra is teheték, a mási kezük szabadon mozoghatott. A félvállon lógó batyu lehetővé tette, hogy közben az asszony fogja a kisgyermekét, vagy a gyermek is benne volt a batyuban. (Ráckevei dirzár asszonyok 1988.) A hagyományos életet élő cigányasszonyok egy része még ma is batyuzik. Ebben a batyuban elférnek az üres üvegek, fémhulladékok, rongyok, egyéb hulladékok.

A kisebb lepedőket úgy is fel tudták kötni magukra, hogy az elhullott terményeket (kukorica, répa) szépen beleszedhették.

A kisebb lepedők mellett használatosak voltak még az abroszok is. Az abroszokat asztalterítőnek is használták. Ebbe is hasonlóan csomagoltak, mint a nagyobb lepedőkbe, de ezeket a lányok, a kistermetű, gyengébb asszonyok is elbírták. A hátukon lévő batyu a kezeket szabadon hagyta, így két kosárka, vagy garaboly, vagy kisebb batyu is lehetett a kezükben.

Az apróbb tárgyakat a kosarakba tették, a kenyér kendővel volt átkötve és a kezükben vitték.

A férfiak a kis kosarakat meg sem fogták, a terményeket a nagyobb kasokkal hordták be a jószágoknak. A kisebb kasokat egy ember is el tudta vinni, a nagyobb kasokat már két embernek kellett megfogni.

Az erősebb szállítási eszköz a ponyva volt. Ennek a felhasználása is sokrétű volt. Felhasználták szénahordásra, szalmahordásra, bab és egyéb magok kiszerezésére.

Ezeket a ponyvákön vágják össze a kukoricát, a répát is. (Kis fatönköt tettek a ponyva közepére, és azon vágják a terményt, így könnyebb volt összeszedni a széthullott darabokat.)

A férfiak szállítási eszköze a kocsi, a ló volt. Az erdőből a fát, építőanyagot, szalmát, szénát, szarat, kukoricát stb. kocsira rakták és hazaszállították. A kocsig kis utat tettek meg.

Amikor távolabbi útra indultak, vászontarisznyába csomagolták a legfontosabb dolgaikat és az ennivalót. A vászontarisznia, cigányul: traszta=trasta s a bőrtarisznia a gazdagságtól függött. A bőrtarisznyában volt a pénz is, amikor a lóvásárra mentek.

Gyalogosan is mehettek, vagy a szomszéddal kocsin. A vizet korsókban tatották, mert abban sokáig friss maradt a víz. A korsót, mivel az igen törékeny volt és a hosszú úton hamar eltörött, felváltotta a kulacs.

A vályogok hordására a *tróglit* használták. A két rúdra deszkalapot szegeztek úgy, hogy a két rúd mindkét vége szabad legyen, és valamivel vékonyabb, mint középtájon, hogy a két ember meg tudja fogni.

A vándorcigányok *hátizsákot* is használtak. Ezekben a zsákokban voltak a szerszámok, az edényfoltozás eszközei, a fújtató, a kovácsszén stb. A bádigosok, foltozók hátiládát hordtak, drótosládát. Ez a láda szíjjal volt felerősítve a hátukra. A két kezük szabadon volt, egyikben vitték az ennivalót, másik kezükben volt a vándorbot. Ez a vándorbot többféle célt is szolgált.

Használhatták kis üllőnek is, melyen kalapálták a foltokat, használhatták kapaszkodónak, és használhatták védekezésre is, hiszen a tanyákon nem egyszer kutyákkal zavartatták el a vándorcigányokat.

#### IV. A CIGÁNY NEVEK EREDETE ÉS A FOGLALKOZÁSOK KÖZÖTTI ÖSSZEFÜGGÉSEK

A cigányoknál ősi szokás, hogy mindenkinek cigány neve van. Ezek a nevek megkülönböztető nevek, már kiskorukban megkapják, egy-egy tulajdonság vagy valamilyen cselekvés, valamelyik ős neve lesz a névadó. Ezek a nevek ragadványnevek, és nem hivatalos nevek. Ilyen nevek pl.

**Férfinevek:** Párno, Bango, Lolo, Nani, Tontos, Bisar, Tilta, Hengli, Dilo, Muto, Kuslo, Kálo, Basno, Rapacs, Bambo, Vörös, Csámpi, Joka, Jocó, Nyilas stb.

**Női nevek:** Mima, Vorzsa, Babori, Babus, Mozol, Lica, Lusa, Bimbis, Cini séj, Cána, Muca, Lutka, Pinka, Bakri stb.

**Kislány:** Ána, Anica, Lina, Pisce, Gyémánt, Pulyka stb.

Párno, vagyis fehér, mert fehérebb volt a bőre, Kalo, mert feketébb volt, Bango, mert görbén járt, Kuslo, mert kopasz volt, Muto, mert később kezdett beszélni, Vörös, mert vörös volt a színe stb.

A vezetéknevek egy része a foglalkozásból adódott. Ilyen vezetéknevek: Kolompár, Reszelő, Ásós, Hegedűs, Faragó, Kovács, Kanalas, Kalányos, Rézműves, Rostás, Fazekas, Teknős, Bogdán (Bognár).

Természetesen vezetéknevek keletkeztek a cigány megkülönböztető névből is: Bangó (görbe), Balogh (balkezes), Lolé (piros), Jákó (szem), Kóté (ott). Pulya (Pólya), Loso (pohár), Czinka (cigány, kicsi).

A magyar nevű foglalkozás mellett néhány cigány nyelvű foglalkozási név is fennmaradt:

Lavotta (lavuta=hegedű 1), Csurár (churi=kés, churo=rosta).

A tízes években (1910) az erőszakos állami anyakönyvvezetés során a foglalkozásoknak megfelelően adtak vezetéknevet a cigányoknak. Így az is előfordult, hogy egymástól idegen családok is kaphattak hasonló nevet, de egy családban több vezetéknev is lehetett.

A lakatos név és foglalkozás népdalban is szerepel:

Chorro Joshka Lakatoshi  
Kerel peske xurdyi butyi  
Kerel peske xurdyi butyi  
Ke voj cino lakatoshi.

A kis Jóska Lakatos  
Kis munkában járatos  
Kis munkában járatos  
Mert ő kicsi lakatos.